

ЈАЈИНЦИ

*„И док нас на Јајинце тиран одводи
С песмом на уснама кличемо Слободи“*

(Из песме коју је у логору на Бањици саставила кројачка радница Јелена Петковић, секретар МК Партије Београда, стрељана у Јајинцима 15. 5. 1942, проглашена за народног хероја 5. 8. 1952).

На 11. километру пута који води од Београда према Авали стоји овећа правоугаона плоча са бронзаним рељефом и текстом:

„Овде у Јајинцима од руке немачког фашистичког окупатора пало је смрћу мученика 80.000 бораца за слободу Југославије“.

Стоји она ту као путоказ и опомена пролазницима да се у непосредној близини налази место на коме се у II светском рату одиграла једна од највећих трагедија наших народа у борби за слободу. Јер, јајиначко губилиште, мада је скоро невидљиво од главног пута, удаљено је од овог једва неколико стотина метара. А његова историја није само петоцифрени број урезан на каменој плочи, већ и неисписана легенда о необичном моралу и пркосу, о чврстом фронту борбених одреда заточеника са Бањице и других логора, који су своје животе оставили на питомом тлу Јајинаца.

Стрелиште у Јајинцима изграђено је као војни објекат у монархистичкој Југославији, намењен да посредно служи чувању и обезбеђењу режима владајуће буржоаске класе.

После увођења монархофашистичке диктатуре у Југославији, трупе београд-

ског гарнизона, као главног ослоња диктатуре, биле су бројно знатно ојачане и дислоциране од доњег града на Калемегдану, па преко Топчидера и Бањице све до Палилулске касарне у Бушиној улици. Због овакве концентрације војних јединица, старо стрелиште које се налазило у подножју Бањичког потока није могло да задовољи бројна школска габања, па је привремено решење било нађено у импровизацији једног стрелишта у Бубањ-потоку, јужно од Торлака. Но како је на овом месту 1933. године извршено стрељање потпоручника Атанацковића, једног од учесника тзв. „мариборске комунистичке официрске афере“, и ово стрелиште било је убрзо напуштено.

У току 1934. или 1935. године отпочело се са изградњом војног стрелишта, за школска габања, код села Јајинаца. За његову изградњу била су одређена у оно време огромна финансијска средства, а читав један одред инжењерије форсирано је радио на том објекту pune три године. Иако се ујурбано радило, стрелиште није било у потпуности завршено ни до априлског рата 1941. године. Завршен је, наиме, само његов јужни део, који је у току II светског рата послужио окупатору и домаћим издајницима за вршење масовних злочина.

Због чега је непријатељ изабрао баш ово место за спровођење свог злочиначког плана уништавања југословенских родољуба, који нису хтели да служе његовом „новом поретку“?

Највероватније због тога што је додашње војно стрелиште највише „одговарало“ условима за масовна погубљења. Пре свега, село Јајинци није било много удаљено од бањичког логора, где су први заточеници доведени већ 9. јула 1941. године, а у коме се од тада стално налазило око 3.000 затворених бораца и родољуба. По свом пространству било је такође „погодно“ за вршење масовних злочина. Од главног пута до ватрене линије водио је пут окружен густим растињем. С обе стране стрелишта налазили су се бочни грудобрани, такође густо пошумљени на својим спољним ободима, а главни стрелишни грудобран био је довољно висок да послужи као параван за погледе околног становништва. Што се тиче одјека пуцњева, свакако се помишљало да су мештани на ово већ били навикнути, пошто су овде вршена бројна габања бојевом муницијом и за време монархофашистичке Југославије.

Када су припремили свој гнусни план, „поборници идеје о стварању нове Европе“ нису се дуго премишљали да и у Југославији, слично као и у другим завојеваним земљама, отпочну своју крваву злочиначку игру.

Прву вест о стрељању „13 функционера комунистичког покрета и Јевреја због припремања аката насиља и саботаже“ објавио је фашистички лист *Ново време* у свом броју од 5. јула 1941. године.

Дванаест дана касније на страницама истог листа изашло је саопштење о новом стрељању, овог пута 16 лица. У броју од 19. јула објављена су на првој страни и имена стрељаних. Међу њима налазили су се Видак Марковић из Ниша, Владета Поповић из Београда, Вукашин Антић из Београда, Богдан Велашевић из Даниловграда, Андрија Полгар из Новог Сада и други.

Према делимично извршеној реконструкцији поступак у оба ова стрељања

био је истоветан. Група сталних радника са Новог гробља била је пребацивана камионом, у пратњи агената, на стрелиште у Јајинцима где су непосредно код постојећих барака, с леве стране ватрене линије, налазили на означени број стрељаних. По наређењу агената радници су утоваривали лешеве стрељаних у „марицу“, која их је затим пренела на централно гробље у Маринковој Бари. Тамо је друга група радника са Централног гробља, такође по наређењу Специјалне полиције, већ била ископала три веће гробнице у које су покопали лешеве убијених. Ово су обавили радници Централног гробља уз грубе псовке и претње присутних агената.

Неисцрпна је листа злочина који су се даље одигравали на јајиначком стрелишту.

Зими и лети, с јесени и у пролеће, пут од Бањичког логора до Јајинаца преваљивали су камиони покривени цирадама возећи полупраге затворенике са рукама везаним на леђима. Само у времену од марта до маја 1942. године радници са Новог гробља ископали су 81 или 82 масовне раке за по 100 убијених. Становници села Јајинаца слушали су пуне три године, скоро свакодневно, многобројне пуцње из пушака и аутоматског оружја.

Осим прва два стрељања, која су извршена на већ описаном месту, и када су лешеве пренети на Централно гробље, сва каснија стрељања и покопавања вршена су, највећим делом, на другом и трећем платоу стрелишта, гледано с његове јужне стране.

Према исказима радника са Новог гробља, који су били принуђивани да копају раке и покопавају стрељане, сва стрељања у Јајинцима вршена су по једном већ одређеном плану.

Уз обавезне претње да ће и сами тако проћи ако буду говорили о ономе што се дешава у Јајинцима, радници су, обично око 7 часова, превожени камионом управе гробља на јајиначко стрелиште. Одмах по доласку наређивано им је да ископају одређени број рака дужине од 8—12 метара, ширине и дубине по 2 метра. Пошто би завршили

Изглед стрелишта у Јајинцима. Авионски снимак (Историјски архив Београда)

Champ de tir à Jajinci, vue d'avion (Archives historiques de Belgrade)

овај посао, уклањали би их иза ископаних рака, или у склоништа за показивање погодака на стрелишту. После тога увек би се најпре појављивала мања кола која су довозила злочинце. Ови би одмах обезбеђивали стрелиште од бекства заточеника, постављајући митраљезе на погодна места. Затим би пристизали камиони са заточеницима, који су најчешће прилазили до барака на улазу у стрелиште.

Када би се камион са заточеницима

зауставио, прилазило му је неколико наоружаних Немаца, који би обично скидали по 10 заточеника, од којих је сваки имао везане руке на леђима, а били су и по двоје међусобно привезани за мишице. Њих би затим повели према ископаној раци, док би други остајали у камиону, или су били приморани да сиђу из камиона и легну лицем окренутим према земљи. Крај њих је такође остајало неколико наоружаних Немаца. Пошто би стрељали

прву групу, злочинци би се враћали за следеће групе, све док не би завршили свој крвави посао.

Приликом вршења стрељања сулуди и полунапити зликовци садистички су поступали са својим жртвама. Тако је неки Еуген секао багремове гране пуне трња и немилосрдно тукао заточенике нагоневши их на ивицу раке. Догађало се више пута да неко није био смртно погођен, па су га злочинци полуживог гурали у раку и затрпавали говорећи да „не заслужује још један метак“. Било је и случајева када су журили, па су, немајући времена да стрељане убаце у раку, натеривали следећу групу заточеника да ово учини, како би могли сами да стану на места својих стрељаних другова. Жене су понекад стрељали и на тај начин што би по једну изводили из „марице“, а затим би их два гестаповца држала за руке док је трећи пуцао у главу и одмах их сурвавао у раку.

Узраст убијених није играо никакву улогу. Поред сасвим мале деце, коју су мајке носиле у свом наручју, стрељани су и многи старији људи и жене.

Тако су 1942. године — према причању радника са Новог гробља — доведене две жене, свака са по једним дететом и сви су заједно стрељани. Другом једном приликом, у лето 1943. године, злочинац Еуген довео је аутомобилом два детета, једно од 4—5, а друго око 12 година старости. Млађи се обраћао старијем: „Бато, дај ми воде, где је мама?“ Старији је ухватио млађег за руку и рекао му „Ајде, бато, идемо код маме“. Мајка им је пре тога била већ стрељана. Чим су деца стигла до раке, Еуген их је убио с леђа из аутомата.

Познат је и случај довођење на стрељање Наде Јанковић, која се налазила у gravidном стању. Том приликом, другарице са којима је доведена на стрељање узвикнуле су целатима: „Срам вас било, стрељате жену с дететом“. Овога пута гестаповец доктор Јунг, вратио је Наду у логор. Али овим није био задовољан Вујковић, шеф логора на Бањици и често је обилазио собу у којој се налазила Нада, саркастично питајући: „Докле ћу још морати да чекам“?

И заиста Вујковић ју је одмах послао порођаја послао у смрт.

Поред ових стрељања, која су вршена на самом стрелишту, од 1943. године веома често су долазила и специјална кола која су била претворена у гасну комору. Она су била затворено мрке боје, дугачка као аутобус и потпуно затворена, са лажним прозорима. Затварала су се на задњој страни дуплим вратима, са великим катанцем споља. Та кола — „душегупка“ — могла су да приме већи број заточеника. По мишљењу гробљанских радника у њих је могло да стане и стотину људи, оцењујући ово по томе што су им Немци пре доласка ових кола наређивали да копају раке за 100 лешева.

Покопавање гасом угушених вршено је с обе стране пута који води поред бочног грудобрана, који се налази на страни према селу Раковици. Оваквих рака било је 82, и то с леве стране пута 6—7, а све остале копане су са десне стране. Пре доласка камиона „душегупке“ редовно би се појављивала мања кола с неколико Немаца и заточеника, а затим су стизала друга кола у која су утовариване ствари угушених жртава. Пошто би пристигла кола са гасном комором, доведени заточеници морали су да скидају одела са угушених жртава и стављају их на једну гомилу. Када би ово било завршено, заточеници су бацали лешеве у раку, поливали их хлорним кречом и делимично затрпавали. После овога, Немци би поубијали и доведене заточенике и гурнули их у ископане раке. Затрпавање ових рака завршили би радници са Новог гробља.

Морал и држање заточеника који су довођени на стрељање били су изванредни. На жалост, остало је много више разних детаља о њиховом држању у логору приликом издвајања за стрељање. Позната су и имена многих заточеника који су у логору на Бањици показали примере задивљујуће храбрости и хладнокрвности. Иако је истина о Јајинцима опрезно чувана и скривана, ипак се знало да су изведени радољуби остајали верни својим идеалима и предпушчаним цевима над отвореним ракама.

Радници са Новог гробља једини су очевидци, који су, бар донекле, могли да виде ова грозна недела фашистичког окупатора и домаћих издајника. У ствари и они су могли тек да искраду по који поглед и виде нешто од онога што се догађало на стрелишту. Нешто ближе о онима који су стрељани нису знали нити су успевали да сазнају.

По причању ових радника, скоро сва стрељања била су праћена многобројним повицима заточеника, као: „Живела Комунистичка партија“, „Живео Тито“, „Доле Хитлер“, „Смрт фашизму“, итд. Све је то доводило злочинце до беса, који су искаљивали на тај начин што су тукли и мучили заточенике. Једанпут су биле доведене две младе девојке, старе око 17 година. Тражиле су да их стрељају заједно, али су Немци то одбили. Оне су онда стале да узвикују: „Живео комунизам“, „И вама ће, заиковци, доћи крај“. И када је прва већ била стрељана, друга је чекајући смрт појачала узвике.

Другом приликом, група жена која је доведена на стрелиште носила је црвене машине у коси.

Бекства са стрелишта чешће су покушавана, али су била безуспешна. Полуголи и везани бегунци нису успевали да претрче више од 10 метара, а митраљез би их покосио. Уколико су били само рањени, злочинци су их пре убијања садистички мучили. Само три заточеника успела су да побегну са Јајинаца, и то у тренутку када су силазили из камиона, да би их повели на стрелиште. Но они су претходно успели да још у камиону ослободе везане руке, тако да је један од њих отео оружје спроводнику, и, уперивши га на присутне Немце, омогућио себи и друговима да побегну са стрелишта.

Да би уништио трагове вршених злочина, непријатељ је 8. новембра 1943. године отпочео са ексхумацијом и спаљивањем лешева стрељаних.

Доба средњовековног мрака и инквизиције поново је ступило на сцену. На јајиначком губилишту високо се подигао пламен са запаљених ломача...

Пред народним судом, после завршеног рата, 48-годишњи немачки војник

Штегеман, који је учествовао у уклањању трагова злочина, дао је следећи исказ:

„Зовем се Хари Штегеман. Припадао сам „Зондер-команди“ — специјалном одреду који је обезбеђивао и изводио радове на стрелишту у Јајинцима. Наша специјална јединица имала је 48 људи који су припадали стражарској жандармеријској компанији. Сви су били активни полицајци...

Пребачени смо у Јајинце и смештени у бараке крај самог стрелишта. Задатак нам је био да чувамо затворенике који су доведени из логора на Бањници да би чистили масовне гробнице које су тамо постојале. Сто затвореника живело је у једној гаражи која је за њих припремљена. Сем страже преко ноћи и чувања затвореника, наша је дужност била да обезбеђујемо стрелиште у пречнику од два километра и спречимо приступ околном становништву...

Сав посао око спаљивања водила је политичка полиција са својим људима. Лешеве су вањени из гробова, са њих је скидано одело, одвајан заостао накит, а онда су стављани у гомилу и спаљивани.

Тела су обично спаљивана поподне, око 14 часова. Слагана су на гомиле, између редова су постављана дрва и тер папир, а онда су преливана бензином и потпаљивана. Гомиле су догоревале до сутрадан ујутро.“

О делатности специјалне команде 1.0052 изјавио је на записничком саслушању њен први шеф Густав Вилхелм Темп:

„Одкомандован сам СДС-у у Београду на чијем је челу стајао есесовски пуковник Шефер. Овај ме је доделио руководиоцу Гестапоа есесовском мајору Сатлеру. Под овим руководством стављено ми је у дужност да формирам команду која је имала да спали лешеве жртава које су биле сахрањене у Јајинцима.“

Команда се састојала од 10—12 припадника полиције безбедности и око 60 људи полиције поретка. Осим тога, команди је придодат есесовски потпоручник Сах, као интендант.

Мој рад код команде састојао се у томе да руководим надзором над ископавањем. Ископавање су вршили затвореници које је команди предало одељење IV. Ови затвореници слагали су костуре на гомилу, поливали смесом од уља и бензина, која је затим запаљена. Када је спаљивање било завршено, добијени pepeo је био раситиен и прегледан да ли у њему има племенитих метала. Ове метале на лицу места скупљали су криминални секретар Вили Ковачек и Ернест Хенсел и увече спремали у један сандук...

Почетком марта 1944. године команду је инспирао есесовски пуковник Блобел. Он је наредио да касету са драгоценостима тре-

ба однети у Берлин. У међувремену команда се преселила у Јабук (Банат) и тамо је отпочела такође са откопавањима..."

Ископавање лешева и њихово спаљивање вршила је група заточеника из логора на Бањици. Тројица од њих успела су да побегну из овог пакла и понесу истину о монструозним злочинима које су носиоци нацистичке идеологије извршили на стрелишту у Јајинцима. Један од њих, Момчило Дамјановић, из села Врбовца, на саслушању код Комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача, дао је свој исказ о начину на који су уклањани трагови многобројних злочина извршених у Јајинцима. У његовом записнику о овом случају стоји:

„Чим смо дошли у Јајинце нас су оковали и један немачки поручник држао нам је, као једно мало предавање, рекавши нам да ми радимо један посао, који је користан за немачки Рајх, и да ћемо зато бити награђени, али да ако од нас ко покуша да бежи, биће одмах стрељан. Како је већ било вече, то су нас затворили у једну собу, где је било 90 лица, од којих 55 Јевреја и 35 Цигана. Од њих смо сазнали да ћемо радити на ископавању и спаљивању стрељаних лица у Јајинцима.

Сутрадан смо били сви изведени из собе и почели смо са радом, а под надзором и упутствима Немаца. Наш посао се састојао у томе што смо ископавали раке и из рака вадили лешеве. Лешеве смо стављали на камару, као што се ребају дрва, тј. прво један ред, па онда попречно други и тако редом. До вечери смо успели да направимо камару која је била широка око 4 метра, јер су била стављена два леша један до другог, обично глава до главе, а дугачка око 7—8 метара, док је била висока око 2—3 метра. На камару је стало око 700 лешева. Овако велики број лешева могао је да стане на тако малом простору, јер су лешеве били суви.

Сама камара, ломача, била је подигнута од земље за једно пола метра и ми смо ту стављали дрва, а преко дрва стављали, по сипали моторско уље, олај; када је то било готово онда смо ломачу потпаљивали. Уље смо досипали све дотле, док се ватра разгори. Пошто је ломача почела да гори нас преброје тада и онда смо ишли на вечеру. Вечеру смо добијали из самог логора на Бањици, и њу су доносили Немци, пошто нико други није имао приступа.

Како је вероватно Немцима изгледало да посао не иде брзо, то су нам сутрадан наређивали да направимо две ломаче. Исто смо овако поступили и радили и трећег дана по моме доласку у Јајинце.

Четвртог дана Немци су били донели један вагонет. На том вагонету је било постављено

четири стуба, који су се од прилике на средини спајали у један висок око метар и по. На томе стубу је била постављена једна гвоздена полуга дугачка 6—7 метара, а на њеном крају налазила се једна већа лопата. Ова полуга могла је да се окреће лево и десно.

Када су донета ова колица онда је прво направљена мања ломача и на њу су овим колицима стално доношени лешеве и бацани на ломачу. Овај је посао обављен и на тај начин на 3—4 метра од саме ломаче биле су постављене шипке, на које је био постављен вагонет са направама, како сам већ рекао. Тада би се горња полуга спуштала напред и на лопату би било стављено по два леша. Пошто би се полуга исправљала лешеве би били подигнути и тада би се вагонет приближио ломачи, па би се лопата окренула и лешеве би падали у ватру. На овај начин је посао ишао много брже, тако да је могао дневно да се спаји по 1.200 лешева.

Овако смо радили све до мог бекства, а ја сам побегао после 30 дана. Преко ноћи је једна ватра престајала да гори а посао је поново почињао у 6,30 часова ложењем нове ватре. Ломача је била увек на истом месту, све док док су вађени лешеве из рака које су биле близу. Када би те раке биле испразњене, тада би се ломача премештала ближе новоископаном раку. За време док би се правила нова ломача, и док би једна група радила на ископавању, преношењу и стављању лешева на лопату, једна група је по пољани купила крпиче, које су, услед истрелости отпадале са лешева, и бацала их у ватру, док је друга група растурала пепео изгорелих лешева на пољу. Ако би се на ломачи нашло и несагорелих или нагорелих костију, те су кости туцане и просејаване, на тај начин као што се сеје песак за малтер, само је сито било ситније и тада би се пепео такође разбацао по Јајинцима.

Када сам радио на ископавању и на спаљивању лешева приметио сам да лешеве нису имали знакова да је на њих пуцано. Ово сам закључио, јер лешеве, тј. њихова одела нису била крвава, а сами лешеве нису на себи имали рану, те претпостављам да су то они лешеве лица која су била угушивана. Ово моје мишљење поткрепљује и чињеница што су лешеве били наги, док је, док сам радио у Јајинцима, откопано и две до три раке, у којима су били стрељани, а који су били скинути и на доњем рубљу се видели трагови крви, а на лешевима ране. Поред тога, те раке, у којима су били лешеве стрељаних, одликовале су се и тиме што се по зидовима раке јасно видело, докле је била крв, док по већини рака тога трага није било.

Приликом ископавања лешева било нам је наређено да са лешева скидамо златне зубе, прстење и сатове. То се све стављало у порције и увече по престанку рада предавало Немцима...

Ако би неко од нас, који смо радили у Јајинцима малаксао и не би могао да ради, онда би био убијен и бачен на ломачу...

Милош Бајић: СТРЕЉАЊЕ ЛОГОРАША

Miloš Bajić: EXECUTION DES DEPORTES

Како нам је било наређено да бројимо лешеве који су спаљивани, то ми је познато да је у Јајинцима спаљено 68.000 лешева, а да је неспаљено остало још 1.400 лешева, и то у једној раци 1.200 и у двома по 100 лешева...

У пролеће 1944. године престала је да гори и последња ломача на Јајинцима. На њеном пламену сагорела су истовремено и тела заточеника који су били приморани да обављају најстрашнији посао који људски ум може да замисли. Па ипак истина се није могла сакрити. Остали су сведоци који тешко оптужују припаднике кукастих крстова, који су на својим униформама носили ознаке

мртвачких глава са укрштеним костима, као и све оне који су се сврстали под заставу фашизма, вршећи свирепе и чудовишне злочине у свим крајевима Европе.

Док размишљамо данас о Јајинцима, шеснаест година откако је престао да се диже дим са губилишта и двадесет година од почетка нашег устанка и народне револуције, поново оживљава пред сваким од нас успомена на непоколебљиве борце и родољубе који су и у својим најтежим часовима остајали верни циљевима и идеалима наше велике народноослободилачке борбе.

LE VILLAGE DE JAJINCI

M. MILIC

L'occupant fasciste s'efforçait d'étouffer dans le sang la résistance des peuples yougoslaves qui n'avaient pas voulu devenir esclaves de l'étranger après la débâcle de la Yougoslavie du mois d'avril 1941 et la défaite complète de la bourgeoisie au pouvoir. Dans ce but il avait créé nombre de prisons et de camps dont certains s'étaient spécialisés dans l'engloutissement des milliers et des milliers de vies humaines. Le champ du tir militaire du village Jajinci, éloigné à peine un peu plus d'une dizaine de kilomètres de Belgrade, se transforma en un tel théâtre de crimes cruels et atroces. Dans ce champ depuis l'été 1941 jusqu'en automne 1943, l'occupant fusillait en masse, presque sans cesse, des combattants ou d'autres patriotes pris et y enterrait des familles juives étouffées au gaz. Les terribles camps de Banjica et de Sajmiste et nombre d'autres camps provisoires et de prisons d'instruction représentaient un réservoir humain dont l'occupant retirait des internés pour les fusiller à Jajinci. Mais, plus l'occupant tuait des combattants et des autres patriotes pris, plus il les faisait subir de différentes tortures physiques et psychiques dans les prisons et dans les camps, plus l'esprit de la résistance et l'espoir en la victoire augmentaient chez les prisonniers

ne les quittant même pas lorsqu'ils se trouvaient face aux canons des fusils à côté des fosses ouvertes qui allaient les engloutir. On partait à la mort avec le chant aux lèvres acclamant la Lutte de Libération Nationale, le Parti Communiste et Tito.

Ne pouvant briser l'esprit de la résistance du peuple épris de la liberté et conscient que sa domination tyrannique touchait à sa fin, l'occupant entrepris en automne 1943, dans le but d'effacer les traces de ses crimes, l'exhumation et l'incinération des fusillés. Un groupe de prisonniers de Banjica, tués ensuite à leur tour, à l'exception de deux qui réussirent à s'évader de cet enfer, effectuait ce travail sous le contrôle d'une unité spéciale allemande. A en croire ces deux prisonniers évadés, 68.000 cadavres furent exhumés et incinérés jusqu'à leur fuite en janvier 1944; l'incinération avait pourtant duré jusqu'au printemps de la même année. La tentative de cacher la vérité n'a abouti à aucun résultat. Le courage intrépide et la fermeté inébranlable des combattants et des autres patriotes fusillés contribuèrent à ce que le village de Jajinci devienne légendaire et à ce qu'il soit gravé comme tel dans la mémoire des citoyens yougoslaves.